

УДК 340.15(477.5),16/17":344.3

Д.Г. Бондаренко

ПОЛКОВИЙ СУД У СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНИХ КОЗАЦЬКИХ СУДІВ ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII–XVIII СТ.

Концепція судової реформи в Україні повинна ґрунтуватися насамперед на історичних джерелах, що формували судову систему нашої країни упродовж минулих століть. “Переписування” законів інших держав, які тривалий час визначали структуру судової системи українських судів, є недоцільним та неприпустимим.

Історія судівництва в Україні надає безцінний фактичний матеріал для сучасних законодавців, який дозволяє провести судову реформу на основі вітчизняного правового досвіду, враховуючи національні інтереси і традиції українського народу. Такий підхід до формування концепції проведення судової реформи в Україні робить надзвичайно актуальними дослідження історико-правової науки з питань судочинства в Україні.

Метою статті є дослідження становлення та організації суду загальної юрисдикції – полкового суду Гетьманщини в другій половині XVII–XVIII ст.

До питання історії становлення та розвитку судочинства Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. зверталися такі відомі дослідники, як А. Пашук [8; 9], М. Слабченко [11; 12; 13], А. Яковлів [14; 15], Д. Дорошенко [3], Я. Падох [7] та ін.

Право мати окремий суд для Війська Запорізького вперше було встановлено грамотою Жигмонта-Августа від 5 червня 1572 р., яка через 10 років була підтверджена грамотою Стефана Баторія [9, с. 63]. За Куруківською угодою від 25 жовтня 1625 р. запроваджувалася посада військового судді Війська Запорозького, який за виконання своїх обов’язків повинен був отримувати платню в сумі 100 золотих на рік. Цією самою угодою гарантувалася автономія судової та адміністративної влади Війська Запорізького від коронної влади Речі Посполитої [3, с. 167]. Система запорізького судочинства була також запроваджена серед реєстрового козацтва згідно з “Ординацією війська Запорізького реєстрового, що перебуває на службі Речі Посполитої”, виданої в лютому (березні) 1638 р. після придушення козацько-селянських повстань 1637–1638 рр. на чолі з К. Скиданом та Я. Острянином [12, с. 111].

Система запорізького судочинства спиралася на давні козацькі звичаї розглядати судові справи на козацькій раді, і їхнім основним правовим джерелом було давнє козацьке звичаєве право.

Важливу роль у становленні судової системи Гетьманщини відіграла державницька діяльність Б. Хмельницького, який поклав в її основу судову систему Запорізької Січі. Давні права Запорізького війська щодо козацького суду були підтверджені укладеним Б. Хмельницьким з польською стороною Зборівським договором 1649 р., в якому, зокрема, зазначалося: “Щодо наших давніх прав і вольностей, наданих нам святої пам’яті покійними польськими королями, як

раніше було, так і тепер, де б не знаходилися наші козаки і хоч би їх було лише три, два повинні судити одного” [2, с. 130].

Загалом можна констатувати той факт, що вже на середину 1650 р. судова система держави Б. Хмельницького пройшла етап свого становлення. Крім того, нові реалії, які були пов’язані із значними соціально-економічними і політичними змінами в українському суспільстві, привели до значних змін у функціонуванні судової системи Гетьманщини.

Тут важливо підкреслити, що загальна народна стихія була цілеспрямована енергійною діяльністю самого Б. Хмельницького, який разом із своєю Генеральною старшинською радою вже у червні 1648 р. затвердив спеціальний документ для регулювання цього процесу. Це був статут “Про устрій Війська Запорізького” [5, с. 209]. У його нормах чітко визначалася організація і компетенція всіх органів, котрі перетворилися на осередки публічної влади. У даному статуті також була приділена увага й організації системи судочинства української держави, яка згідно з положеннями цього статуту тісно поєднувалася з її адміністративним устроєм.

У період 1648 – 1657 рр. завдяки зусиллям Б. Хмельницького була створена ціла судова система, яка охоплювала: 1) вищі органи судової влади, куди входили Гетьман та козацька старшина і при яких діяв Генеральний військовий суд; 2) полкові канцелярії та полкові суди на чолі з полковниками, що здійснювали вищу адміністративну, військову та судову владу на території полку; 3) сотенні та ратушні суди на чолі із сотниками, які, у свою чергу, підпорядковувалися полковим судам; 4) сільські суди, які продовжували існувати як вияв традиції самоврядування сільських громад; 5) копні суди; 6) міські суди; 7) доменіальні, або шляхетські, суди [15, с. 34].

Крім перелічених вище ланок, судова система Гетьманщини охоплювала також і так звані спеціалізовані суди, існування яких є доказом того, що суспільна система України навіть під час Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького мала становий характер. До числа спеціалізованих судів, зокрема, слід віднести: 1) духовні суди; 2) цехові суди; 3) ярмаркові суди; 4) митні суди; 5) третейські суди.

Характеризуючи процес побудови судової системи української держави, слід зазначити, що він здійснювався в обстановці безперервних бойових дій, і це також значно вплинуло на вибір моделі її побудови. В екстремальних умовах війни, коли потрібно було максимально об’єднати та мобілізувати на боротьбу увесь народ, ця організація, яка характеризувалася своєю чіткістю та спрощеністю і ефективністю якої, як ми вже вище зазначали, була перевірена історичною практикою, на той час була найбільш оптимальною.

Полкові суди та полкові канцелярії складали основну, загальну ланку судів загальної юрисдикції. Полковник, полковий суддя та писар створювали постійний склад колегії полкового суду, решта колегії (полкові осавули, хорунжі та значкові товариші) підлягали ротації кожні три місяці. Полковник, який очолював полковий суд, мав широкі судові повноваження [10, с. 82; 4, с. 325]. Полковий суддя вів судові засідання та виступав референтом у справах, решта

членів колегії – голосували [7, с. 45-46]. На початку XVIII ст. склався інститут виборності та заміни полкових суддів зібранням старшини, які після обрання затверджувалися на посаді гетьманом та забезпечувалися матеріальним утриманням. Під час правління гетьманського уряду полкові суди затверджувалися указами Генеральної Військової Канцелярії. Це певною мірою зменшувало, але не виключало залежність полкових суддів від полковників. Полкові суди першої інстанції розглядали справи полкової старшини, сотників та значкових товаришів полку [14, с. 169]. Справи полковників розглядалися вищими судами або полковими судами за указами Генеральної Військової Канцелярії. Вони були апеляційними та наглядовими інстанціями для сотенних, сільських та ратушних судів, а у XVIII ст. також і для магістратських судів тих магістратів, що перебували під юрисдикцією полкових канцелярій [6, с. 49-51; 1, с. 53-54.]. Апеляції на декрети самих полкових судів подавалися в полкові канцелярії [10, с. 83]. Представники гетьмана подавали касації на рішення полковників. Полковники супроводжували їх власними коментарями [11, с. 312].

У другій половині XVII – першій чверті XVIII ст. полкові та сотенні суди часто поєднувалися з міщанськими магістратськими та ратушними судами. Але в подальшому відбулося їх роз'єднання. За наказом найвищого суду члени колегій полкових та сотенних судів брали участь у проведенні слідства на місцях та виїзних засіданнях вищих судових інстанцій [8, с. 17-18]. Подібним чином полкові та сотенні суди, у свою чергу, будували свої стосунки із сільськими судами. Діловодство в полкових судах вели судові канцелярії у складі судового писарчука та декількох канцеляристів, кількість яких визначалася судовою колегією. Писарчуки, як і судді, приводилися до спеціальної присяги. Судовими канцеляріями здійснювалися також і нотаріальні дії [10, с. 93-95].

Судові канцелярії діяли поруч із полковими канцеляріями, до складу яких входили провідні полкові старшини. Роботою полкової канцелярії безпосередньо керував полковий писар, підпорядкований полковнику. На відміну від судового писаря, він був членом полкової старшини, брав участь у суді, керував у ньому засіданнями та затверджувався гетьманом [4, с. 325-326]. Склад та судова компетенція полкових канцелярій в основному збігалися з полковими судами, але при цьому полкові канцелярії проводили попереднє розслідування та мали адміністративні повноваження відносно нижчих судів, для яких вони були апеляційними інстанціями, включаючи і самі полкові суди [12, с. 9; 9, с. 35]. Апеляції на рішення полкових канцелярій подавалися до Генерального Військового Суду. Апеляційні повноваження полкових канцелярій відносно рішень полкових судів носили формальний характер [10, с. 83]. В адміністративних відносинах полкові канцелярії підпорядковувалися Головній Військовій Канцелярії.

Підсумовуючи, можна зазначити, що становлення та організація полкових судів, як судів загальної юрисдикції, відбувалися на основі звичаєвого козацького права, закріпленого грамотами та договорами польських королів із Військом Запорізьким. Створені Б. Хмельницьким за часів Національно-визвольної війни полкові суди та полкові канцелярії утворили основну ланку судів загальної юрисдикції.

Література

1. Актовая книга Стародубского городского уряда 1693 года / под ред. В. Л. Модзалевского. – Чернигов : Изд-во Чернигов. губернской ученой архивной комиссии, 1914. – 137 с.
2. Воссоединение Украины с Россией : в 3 т. – К., 1974. – Т. 3. – 652 с.
3. Дорошенко Д. Нариси з історії України / Д. Дорошенко : у 2 т. – К., 1991. – Т. 1. – 432 с.
4. Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою на Лівобережній Україні кінця XVII – початку XVIII ст. / В. А. Дядиченко. – К. : АН УРСР, 1959. – С. 313-410.
5. Кузьминець О. Історія держави і права України : посібник / О. Кузьминець, В. Калиновський ; за ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. – К., 2002. – 345 с.
6. Местечко Борисполе в XVII веке. Акты мейского уряда 1612 – 1699 гг. – К., 1892. – 112 с.
7. Падох Я. Грунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII – XVIII ст. / Я. Падох. – Л. : НТШ, 1994. – 196 с.
8. Пашук А. Й. Організація судів на Україні в другій половині XVII ст. / А. Й. Пашук. – Х. : ХДУ, 1961. – 47 с.
9. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст. (1648 – 1782) / А. Й. Пашук. – Л. : Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1967. – 177 с.
10. Права по котрым судится малороссийский народ / под ред. проф. А. Ф. Кистяковского. – К. : Университет. известия, 1879. – 1069 с.
11. Слабченко М. Е. Малорусский полк в административном отношении / М. Е. Слабченко. – О. : Техник, 1909. – 439 с.
12. Слабченко М. Е. Судівництво на Україні XVII – XVIII ст. / М. Е. Слабченко. – Х. : Союз, 1919. – 39 с.
13. Там само.
14. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права по котрым судится малороссийский народ”. Його історія, джерела та систематичний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ. – Мюнхен : Заграва, 1949. – Т. 159 : Праці історично-філософської секції. – 211 с.
15. Яковлів А. Українсько-московські договори XVII – XVIII ст. / А. Яковлів. – Варшава, 1934. – 52 с.

Анотація

Бондаренко Д. Г. Полковий суд у системі загальних козацьких судів Війська Запорізького в другій половині XVII–XVIII ст. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду системи судів та судочинства Війська Запорізького в другій половині XVII–XVIII ст. Чільне місце відведене визначенню місця полкового суду в цій системі. Відзначається, що становлення та організація полкових судів, як судів загальної юрисдикції, відбувалися на основі звичаєвого козацького права, закріпленого грамотами та договорами польських королів із Військом Запорізьким.

Ключові слова: полковий суд, Військо Запорізьке, Гетьманщина, козацькі суди, сотенний суд.

Summary

Bondarenko D. G. The Regimental Court in the System of General Cossack Courts of Army of Zaporozhia in the second half of XVII–XVIII. – Article.

The article is devoted to consideration of the system of courts and legal proceeding of Army Zaporozhia in the second half of XVII–XVIII centuries. The location of the regimental court in this system takes a main place. It was marked, that becoming and organization of regimental courts as courts of general jurisdiction originated on the basis of common Cossack law assigned by deeds and agreements between Polish kings and Army of Zaporozhia.

Key words: regimental court, Army of Zaporozhia, Hetmanschina, Cossack courts, squadron court.